

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 18 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2018

İNCELEME
Review

Selim Türcan, Neshin Problematik Tarihi*

Enes Temel

Öğr. Gör., Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı

enestemel_37@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0001-8172-5043>

Geliş Tarihi / Received 13.10.2018 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 11.12.2018

Atıf / Cite as

Temel, Enes. "Selim Türcan, Neshin Problematik Tarihi". *Marife* 18/2 (2018): 689-694. <https://doi.org/10.33420/marife.470264>.

İslam ilim ve kültür tarihinde en çok gündemde olan ve tartışılan konulardan birisi nesih konusudur. Farklı perspektiflere sahip kimselerin kendi zaviyelerinden konu hakkında açıklamaları olsa da nesih meselesi problematik özelliğini korumuştur. Konunun bu denli tartışılmasına neden olan hususlardan bir tanesi de kuşkusuz nesh'in tanımlanmasıdır. Tefsir, Hadis ve Fıkıh gibi farklı alanlarda neshe yakın ve/veya bunun yerine kullanılan ama aslen ilgili tartışılan *tahsis, talik, takyid, mübhemi beyan, mücmeli tafsil* gibi kavramların da konunun çözüme kavuşturulmasında olumsuz bir etkisi olduğu muhakkaktır. Nesihle ilgili eserlerin tasnif sebep ve şekillerine baktığımızda, neshin varlığı-yokluğu, neshin kapsamı, ve hangi ayetlerin neshe konu olduğunu merkeze alan çalışmalar görülmektedir. Ancak bu literatür içinde problematik seyrin takip edildiği bir çalışma bulunmamaktadır.

İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995) ilk dönemde Kur'ân'ın nâsihi ve mensubu hakkında eser kaleme alan birçok isim zikretmektedir. Bunlar arasında Abdurrahman b. Zeyd (ö. 71/690), Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû İsâ et-Tirmizî (ö. 279/892), İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 316/929) gibi isimler bulunmaktadır. Bu dönemde yazılıp da günümüze ulaşan nesihle ilgili eserlerden bazıları şunlardır: Katâde b. Diâme (ö. 117/735), en-Nâsih ve'l-mensûh fî kitâbillâh; İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), en-Nâsih ve'l-mensûh; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), en-Nâsih ve'l-mensûh. Daha sonraki dönemlerde de benzer özelliklerde birçok eser kaleme alınmıştır. Modern döneme

* Selim Türcan, Neshin Problematik Tarihi, Ankara: Otto Yayınları, 2017, 255 sayfa

geldiğimizde ise aynı şekilde konu hakkında kaleme alınan birçok eser olduğunu görmekteyiz ancak hepsini zikretmek mümkün olmadığı için birkaç örnek vermeyi yeterli buluyoruz: Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kurâni'l-Kerîm: Dirâse teşrîiyye, târîhiyye, naqdiyye* (I-II, Kahire 1963); Hâşimî Tîcânî, *Mezhebü'n-nesh fi't-tefsîr ve eb'âdühü'l-ictimâiyye* (I-II, Cezayir 1412/1992). Verilen örneklerden de görüldüğü üzere İlk dönemden itibaren konunun problematik özelliğini takip eden bir çalışma mevcut değildir.

Selim Türcan tarafından bu husustaki eksikliğin giderilmesine yönelik olarak bu eser kaleme alınmıştır. “Neshin Problematik Tarihi” başlığı ile ele alınan bu çalışma bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan müteşekkildir.

Giriş kısmında yazar, tarihten günümüze nesh ile ilgili görüşleri kronolojik sırayı göz önünde bulundurmaksızın sıralamakta ve böylece Müslüman aklın bu konudaki tavrının tarihten günümüze ne tür bir yol aldığını özet bir şekilde göstermektedir. Yazar tarafından kronolojik sıralamanın tercih edilmemiş olması okuma esnasında, sunulan bilginin zihinde derli toplu hale getirilmesi için birtakım geri dönüşlere sebep olsa da çalışmanın hedefi, nesh konusundaki görüşleri sıralamak olmaması ve fakat görüşlerin farklı dönemlerdeki nesh algısının tespitinde önemli olması nedeniyle örneklem kabilinden belirli isimlerin yaklaşımları zikredilmiştir. (s. 16-20). Çalışmanın temel yaklaşım zemini ise algılanış biçimlerinin nedenlerine yönelik olarak arka plan araştırması ve nesh kavramına yüklenen ‘değer’ bağlamında hangi duygu zemininde ne tür görünümeler elde ettiğiidir.

Birinci bölümde ‘*Nesih meselesinin duygusal temeli*’ başlığını kullanan yazar, başlangıçta yer alan duygu ve düşüncenin baş etken olması ve daha sonraki dönemlerde iz bırakacağından hareketle; nesh’i ele alan eserlerde ilk defa Müslüman-Yahudi gerginliğinin kible meselesinden kaynaklandığını belirtmektedir. (s. 24). Ancak bu açıklama ayetin nüzulünün gerçekleştiği ortam ve bağlam çerçevesinde yeterli olmakta, arka planda yer alan asıl duygusal temel hakkında fikir vermemektedir. Meselenin derin duygusal zemininde ise Yesribli Yahudilerin muhtemel her gerginlikte kendi içlerinden gelecek bir peygamberle Arapları tehdit ettikleri; bu sebeple de Arapların buna karşı bir tavır olarak kendilerinden olan Peygambere daha çabuk inandıkları ve böylelikle de nübüvvet destekli üstünlüğün kendilerine geçtiği düşüncesiyle muhtelif aralarla bu üstünlük unsurunu kullandıkları görülmektedir. (s. 34). Bu vesileyle yerleşik Ehl-i kitap unsurlar karşısında kendi ayakları üzerinde durabilen kitaplı bir toplum olarak rüşünü göstermesi için kiblenin değiştirilmesi bir sembolik değer ifade etmektedir. Yahudilerin bu olay karşısındaki tavırları en başından itibaren çelişki ithamı üzerine kurulu olduğundan Allah’ın emir ve yasaklarında değişme olmayacağını vurgulamaları ve böylelikle teolojik bir ilke inşası içinde oldukları görülmektedir. (s. 41).

Müşriklerin bu konudaki tavırları ise Yahudiler gibi çelişki ithamıyla olmayıp bir *tebdîl* iddiasıyla karşı çıktıkları ve Hz. Peygamber (s.a.s)’in kendisine inananlarla alay ettiği şeklindedir. (s. 43-47). Her iki durumda Müşriklerin de Yahudilerin de bu iddialarını Hz. Peygamber (s.a.s)’e inanmamakla

neticelendirdikleri aşıkardır. Bunlara cevap olarak vahyin bir eğitim süreci olduğu ve böylelikle Kur'ân'ın inananları eğittiği söylenmiş olsa da kimi zaman bu açıklama yeterli gelememekte; bu durumda başka bir siyaset veya retoriğin devreye sokulması gerekmektedir. İşte bu duruma binaen verilen cevapların baştan beri yürütülen varoluş mücadelesinin adımları olduğunu unutulmaması gerekmektedir. (s. 50).

Nesih meselesinde Yahudiler ile Müslümanlar arasındaki tanımlama farklılığının yanında, bu tanımlamanın üzerine bina edilecek zeminde bile anlaşmazlık bulunmaktadır. Yahudi bakış açısı *tencim'den tebdil'e* geçişi tutarsızlık ve çelişki olarak görürken, Müslüman bakış açısı bunu bir sıkıntı olarak görmemektedir. Bu durumun asıl nedeni Kur'ân'ın kendisini çelişmez olarak görmesidir. (s. 58). İlk dönemdeki çelişki ithamına karşı verilen cevap ilahi kudretin tecellisinin bu yönde olduğu şeklindeydi. Bu tavır müteşabihler konusunda sergilenen tavrın devamı niteliğindedir. Çünkü bu ayetler üzerinde doğrudan düşünülmemekte, iman ve tecrübe ile hareket edilerek bir hikmet atfetme yolunda gidilmektedir. (s. 63).

Nesih ilk olarak kible meselesinde gündeme geldiği ve Müslümanların da kibleye yönelmeleri, bir tür tâbii olma manası ihtiva ettiğinden dolayı daha sonradan kiblenin nesh edilmesi ile birlikte ilahi bir teyide somut olarak mazhar olma anlamı taşıdığından sembolik bir değer ifade etmektedir. (s. 68).

İlk dönem nesih telakkisinin anlaşılması iki aşamada gerçekleşir. Bunlardan ilki *kitâb*'ın zatına yönelik yansımaların olduğu ve verilen mücadele bağlamında düşünülürse *kitâb*'ın şahsının büyük ve ehemmiyetli ama problemin bizatihi kendisi olmadığı; ikincisi de uygulamanın ilk dönemdeki anlamına dayalı gerçekleşen prosedürdür. Bununla birlikte neshin anlaşılması, muhtevasının sınırlandırılması ile gerçekleşecektir. Bu sınırlandırmada tarihsel süreçteki her aşama göz önünde bulundurulduğu takdirde tarihsel seyri takip etmediğimiz için bizim, nevi şahsına mahsus olan ilk dönem nesih anlayışını tanımlamamıza engel olacaktır. Ayrıca ilk dönemde de *kitâb*, problemin bizatihi kendisi olmadığından neshin Kur'ân'ın nazmında görülebilir olması gerekmektedir. (s. 81-84).

Uygulamanın neshi bahsinde, yüz'ün üzerinde ayeti veya uygulamayı nesh ettiği ifade edilen *seyf* ayeti üzerinden giden yazar, müşriklere karşı gerçekleşen mücadelede Müslümanların gücünün son noktasını ifade etmekte ve *seyf* ayeti ile nesh edildiği söylenen ayetler de bu güçlenme aşamalarının her birini ifade ettiği görüşündedir. Diğer taraftan bir ayetin yerine neshedici olarak bir diğeri gelmeksiz hükmünün ortadan kalktığı görülen ayetler de bulunmaktadır. Buradan da anlaşılmaktadır ki ilk dönemde nesih bir ayetin yerine diğ(er)inin gelmesini ifade etmesi gerekmektedir. Bu konuda esas olan uygulamanın yerine bir başkasının gelmesi veya mevcut uygulamanın tamamen terkedilmesidir. (s. 84-93).

Nesih konuları ile ilgili çokluk göz önünde bulundurulduğunda, neshin tek tip bir yapısının ve tanımlamasının olmamasının nedeni ilk dönemdeki algının farklı işlemesidir. Buna göre bir ayet grubunda yer alan istisnalar (örn. Âl-i İmran 3/97-98), varolan uygulamanın geliştirilmesini ifade eden ayetler (örn. Bakara

2/238), önceki şeriatlerde yer alan uygulamaların yeni düzenlemelere tabi olması (örn. Bakara 2/222), cahiliye döneminden kalıp İslam'ın ilk dönemlerinde geçerli olan bir uygulamanın sona erdirilmesi nesih kapsamına dahil edilmiştir. Belli bir çerçevede ele alınan güç olduğu anlaşılan nesih, bizatihi Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından yapılan müdahalelerle dönüşen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hal böyle olunca da neshin mushafın iki kapağı arasına sıkışan bir anlamdan daha fazlası olup yeni bir toplumu tesis eden bir araç olduğu görülmüş olacaktır. (s. 94-100).

İkinci bölümde 'neshi kerhen kabul etme ve sınırlama dönemi' başlığını kullanan yazar, başlangıç döneminden biraz uzaklaşarak neshin tarihsel seyrinde bir başka döneme geçmekte ve neshin savunulabilir ölçüler çerçevesinde tanımında daraltmaya gitmektedir. İnkârı mümkün olmayan haberlerin bir araya gelmesi daha sonraki nesiller için *te'lifi* zor durumlar oluşturacak ve bu nedenle de kavramsallaşma süreci başlayacaktır. (s. 109). İlk dönemde neshin arka planında yer alan duygusal zemin, nüzul'ün bitimi ile artık dönüşmeye başlamıştır. Çünkü Yahudi ve müşriklerle olan gerilim sonlanmış ve daha rahat bir döneme geçilmiştir. Ancak bu dönemin ilk başlarında duygusal zemin 'tatmin' iken sonrasında 'durağanlığa' dönüşmüştür. Bu durağanlıkla paralel olarak neshin kerhen kabul edildiği bir döneme girilmekte, bu durumun giderek şiddetini artırdığı ve *kitâb*'ın da artık mushaf olarak algılanmaya başladığı görülmektedir. (s. 111).

Hız. Peygamber'in (s.a.s) hayatta olduğu dönemde müşrikler tarafından yöneltilen çelişki ithamı, vahyin devam etmesi nedeniyle somut bir zemin üzerinde iken; Hız. Peygamber (s.a.s)'in vefatı sonrası vahyin nihayete ermesi ve dolayısıyla da *kitâb*'ın değişebilirlik özelliğinin kalkması nedeniyle somut zeminini kaybetse de bu ithamın devam ettiği görülmektedir. Ancak bu itham içerik değiştirerek ilk dönemdeki *kitâb* yerine artık *mushafa* yönelik olmuş; çelişkili ifadelerin Allah'a ait olamayacağı söylenmiştir. Bir başka açıdan da *kitâb*'ın mushafa dönüşmesi zihinlerdeki bir takım anlamların ve karinelerin kaybolması da 'çelişki var' imajı doğurmuş ve kötü niyetli bir takım okumalara malzeme olmuştur. Bu kısım la alakalı müstakil bir başlık olarak *müşkilü'l-kur'ân* ilmi ilgileniyor olsa da çelişki gibi görünen ayetlerle ilgili müfessirlerin te'vil etmede herhangi bir yol kalmadığı zaman neshe başvuruları ve böylelikle da *nesih-müşkilü'l-kur'ân* yakınlığını ve hatta neshin, *müşkilü'l-Kur'ân*'ın bir cüz'ü olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. (s. 132).

İlk dönemlerden itibaren zaman geçtikçe nesih meselesini ve ilgili ayetleri bilmeye verilen değer in eskisi gibi olmadığı görülmektedir. Nesih konusunda hem teorik boyuta bağlı olarak akli temayül ortaya çıkmakta; hem de naklin sübutu akli kaidelere bağlanmaktadır. Neshin tanımlanması, sınırlandırılması ve kavramsallaşması zaman ve zemine göre farklılık göstermektedir. Bu farklılaşmada *kitâb*'dan *mushafa* dönüşün etkisi olduğu gibi fikhî ve teolojik etkiden de bahsetmek gereklidir. Sınırlandırmanın da sonraki dönemlerde amelî hükümlerde karar kılması, toplumun ihtiyaç algısındaki değişmeye bağlı teorik sorgulamaları ve buna bağlı olarak da tutarlı teolojik bir yapıya sahip olma isteğinden kaynaklanmaktadır. (s. 135-143).

Neshin tevhid, sıfatlar vb. itikadi konularda olamayacağı, çünkü inancın konusu olan şeylerde neshih değil de ancak haberin vaki olabileceği düşüncesi otomatik olarak neshin ancak amelî hükümler başlığında olabileceği görüşünün hakim olmasına neden olmuştur. Her ne kadar sonraki dönemlerde haberlerde de neshin vaki olabileceği görüşünü savunan Kâdî Abdülcebbar ve Fahrettin Râzî gibi alimler olsa da durum değişmemiş ve genel görüş bu şekilde olmuştur. (s. 151-158).

Kitâb'ın mushaf'a dönüşmesi ile birlikte tilaveti mensuh olarak nitelenen ayetlerin mushaf içinde yer almasının güvenilirlik problemi doğuracağı endişesiyle, bu konudaki rivayetlere rağmen neshin vâkî olmadığı yönündeki görüşün son iki yüzyıl içinde yaygınlaşmaya başladığı görülmekte ve daha sonraları da bu tavrın rivayetleri görmezlikten gelme için bir fırsat oluşturduğu gözlemlenmektedir. Bu konudaki bir diğer tavır da tilaveti itibariyle neshedilenleri nüzul dönemi ile sınırlandırarak mushaflaşmayı neshin doğal sınırı olarak görmektir. (s. 165-167).

Bu sınırlandırmaya rağmen toplum tarafından *kitâb*'ın umuma delaleti merkezileşirken, tekil olaylara delaleti'nin ihmal edildiğinin söylenemeyeceğini ifade eden yazar, mushaflaşma ile birlikte nüzul dönemi irtibatlı muhtevanın mushaf dışı kalması ve sübut bakımından da kat'îlik ifade etmemesi sebebiyle *kitâb*'ın varlığından soyutlandığı görüşündedir. (s. 169). Mushaflaşma, daha sonra *mensuh* ayetlerin sınırlandırılmasına da etki edecek ve ilgili literatürde bunun etkileri görülecektir. Bu konuda daha birikimli olan Fıkıh ve Kelam disiplinlerindeki tecrübenin Tefsir eserlerine aktarıldığını söyleyen yazar, ileriki dönemlerde bu etkinin Tefsir alanında da kıvam haline geldiğini belirtmektedir. Tefsir'de çoğunlukla esas alınan metodun sure sıralamasına göre *nâsih-mensuh* ayetlerin ifade edilmesi şeklinde olmasına rağmen az da olsa literatür içinde fıkıh bablarına göre (bk. Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam) konuyu inceleyen eserler de bulunmaktadır. (s. 190).

'*Modernizm'in tesirinde gelişen neshih telakkileri*' başlıklı üçüncü bölümde yazar, modernite etkisiyle İslam dünyasının Batı'nın üstünlüğü karşısında bir kriz yaşamış olduğunu ve İslam ülkelerinin kültürel olarak savunma mekanizması oluşturmak amacıyla özellikle Mısır coğrafyasında ortaya çıkan fikir akımlarının Kur'ân algısından hareketle *nesh*'e yaklaşımları ele almıştır. Bu dönemde *nesh*'i sınırlama girişimleri kendilerine zemin olarak, erken sayılabilecek bir dönemde neshi sınırlandırmaya girişen Suyûtî'yi seçmiştir ki Dihlevî ve Hacevî gibi müellifler bu yoldan giderek sınırlandırmaya çalışacaklar ve Dihlevî *mensuh* beş ayetin de *muhkem* olduğu yönünde karar kılacaktır. Mısır ekolünde ise Abduh ve Reşid Rıza *nesh*'i kabul etmekle birlikte fazla işletilmesi taraftarı olmamakta ve Menâr'ın muhtelif yerlerinde görüldüğü üzere, bazı ayetlerin neden *mensuh* olmadığına yönelik açıklamalar bulunmaktadır. Diğer taraftan Seyyid Ahmed Han, Gulâm Ahmed gibi Hint alt kıtasının önde gelen isimleri Kur'ân'ın bir ayetinin bile neshedilmediğini savunurlar. (s. 201-211).

Tarihselci bakış açısının önemli temsilcilerinden Fazlurrahman'a göre geleneksel İslam ile normatif İslam arasında fark bulunmaktadır. Her ne kadar *kitâb* ilk sırada gelse de, zaman ilerledikçe sünnet-hadis ve siyer bilgileri yanında

kitâb ikinci plana düşecektir. Moderniteye uymaması nedeniyle tarihsel forma sahip olmalarından ötürü bugüne ayak uyduramayan hadisler uydurma ve bidat olarak kabul edilmemeli ve esas olan öz olduğu için objektif bir biçimde kavranıp bugüne yeni bir formla taşınmalıdır. Ona göre İslam ahlak ve toplumsal ilkelerinin bugünkü toplumla buluşmasının önündeki en büyük engel eski formun evrensel kabul edilmesidir. (s. 215-216).

Sonuç olarak nesih konusundaki okumalarda yer alan ‘neshin varlığı-yokluğu’ ekseninde ele alınan tartışmalar, neshin yalnızca ilmi bir mesele olmadığını görebilmek adına önem arz etmektedir. Günümüzde tekrarlanan ‘nesih meselesindeki ihtilafın bir ıstılahın tanımlanmasındaki farklılıktan kaynaklandığı’ şeklindeki sunumu, eskiden de dile getirilen hususların konuyu toplama amacıyla tekrarlandığı ve böylelikle de bir kimliğin kurtarılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak bu gayretler konunun esas noktasını teşkil eden ‘ihtilafın ne denli derin olduğu’ gerçeğini gözden kaçırma gibi bir fonksiyon işlevi görmektedir. Muhtelif arzu ve beklentilerin gerçekleşmesine yönelik yapılan bu çalışmaların yanıltıcı özelliklerinden kurtulmak her iki tarafın verdiği tepkilerin duygusal, politik ve sosyo-psişik arka planlarının okunması ile mümkündür. Bu yapıldığı takdirde ulaşılabilecek sonuç da temelde kitab tasavvurunun farklı olması ve kimi zaman da bu farklılığın ilerleyerek ideolojik bir tavır şeklinde karşımıza çıktığı gerçeğidir.

Çalışmanın genelinde ara ara vurgulanan husus ilk dönem *kitâb* anlayışının değişim ve dönüşüme uğramasıdır. Bu etki, İslam ilim ve kültür tarihinde en çok tartışılan meselelerin arka planında da görülmektedir. Yazarın bir başka çalışmasının da *kitâb-kimlik ilişkisine* tahsis edildiği düşünüldüğünde konunun, *neshin problematik tarihi*'ni ele almada bir hayli faydası olduğu görülmektedir. Öyle ki konuların birbirine bağlanması ve zeminin kaybedilmemesi açısından önemli olmakla birlikte, bir tasavvurun problematik bir meseleye yansımaları görmek açısından da ayrı bir önemi haizdir. *Neshin Problematik Tarihi* isimli çalışma, yazarın ana temayı ifade ederken kullandığı *kitâb* tasavvurunu ele aldığı *Kimlik ve Kitab ilişkisi bağlamında ilk dönem Kur'an ve tasavvuru ve dönüşümü* (Ankara: OTTO Yayınları, 2017) isimli eseri ile birlikte okunduğunda anlaşılması kolaylaşacak ve istifadeyi artıracaktır.